

Folklor pieśniowy Zaolzia

Uwarunkowania, typologia i funkcje

NR 2808

Magdalena Szyndler

Folklor pieśniowy Zaolzia

Uwarunkowania, typologia i funkcje

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Katowice 2011

Redaktor serii: Muzyka
Krystyna Turek

Recenzent
Alojzy Suchanek

Publikacja będzie dostępna — po wyczerpaniu nakładu — w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

1. Wstęp

1.1. Zagadnienia wstępne

Obszar Śląska można przyrównać do zbioru, w którym zawiera się Śląsk Cieszyński, a w nim znajduje się obszar położony obecnie w Republice Czeskiej nazywany Zaolziem.

Ziemie Śląska Cieszyńskiego były i są terenem pogranicza politycznego, kulturowego i językowego. Przez lata stanowiły przedmiot przetargów politycznych oraz różnego rodzaju rekompensat, co spowodowane było peryferyjnym położeniem tych ziem w ramach państw polskiego, czeskiego, a także monarchii austro-węgierskiej.

Termin „Zaolzie” funkcjonuje od dnia 28 lipca 1920 roku, kiedy to Rada Ambasadorów złożona z przedstawicieli Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i Japonii na konferencji w miejscowości Spa (Belgia) zdecydowała o przebiegu granicy polsko-czechosłowackiej na Śląsku Cieszyńskim, a także na Orawie i Spiszu. Z całego obszaru Śląska Cieszyńskiego (2282 km²) Polsce przypadł jedynie powiat bielski i część cieszyńskiego, niewiele ponad 1000 km². Cieszyn został przedzielony, a granicę ustanowiono na rzece Olzie; stąd nazwa terenów za Olzą, czyli Zaolzie¹. W Republice Czeskiej Zaolzie funkcjonuje jako „Těšinsko”². Po stronie czeskiej pozostały tereny korzystniejsze pod względem ekonomicznym (m.in. Karwińskie Zagłębie Węglowe czy węzeł kolejowy Bogumin — Jabłonków)³. Zaolzie wskutek swego położenia geograficznego jest bez wątpienia przykładem

¹ J. Wiechowski: *Spór o Zaolzie*. Warszawa 1990, s. 30.

² V. Pláček: *Těšinsko po uzavření česko slovensko-polské smlouvy*. „Slezský Sborník” 1967, č. 1, s. 2.

³ D. Kadłubiec: *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej*. Czeski Cieszyn 1987, s. 9—10; W. Roszkowski: *Historia Polski 1914—1996*. Warszawa 1997, s. 30.

współistnienia, mieszania się i wzajemnego przenikania co najmniej dwóch odmiennych kultur: polskiej i czeskiej. Kontakty mieszkańców i komunikacja społeczna powodują, że te opcje kulturowe ścierają się i przenikają⁴.

Na Śląsku Cieszyńskim w połowie XIX wieku podjęto pierwsze badania folklorystyczne, a nieco wcześniej, bo w 1819 roku, rozpoczęto penetrację folkloru muzycznego. Części folkloru (takie jak muzyka, stroje czy język) pozwoliły mieszkańcom Śląska Cieszyńskiego kształtować świadomość własnej odrębności etniczno-kulturowej, jak i przynależność do narodowości polskiej. Kultura cieszyńska była kulturą chłopską i robotniczą, ale „książka była tu ważniejsza od chleba”⁵. Na przełomie XVII i XVIII wieku w regionie zaczęły powstawać pamiętniki, spisywano wspomnienia ludności włościańskiej, a w drugiej połowie XIX wieku podjęto działania w terenie. Badania prowadziło wielu folklorystów, etnografów, często amatorów, ale również wykształconych muzyków, wśród nich Józef Firla, Bogumił Hoff, Andrzej Cinciała, Jan Tacina, rodzina Londzinów z Zabrzega, Karol i Andrzej Hławiczkwowie oraz wielu innych⁶.

Trzeba podkreślić fakt, iż po roku 1920 badania etnomuzykologiczne na Zaolziu były utrudnione ze względu na wspomnianą sytuację polityczną, a przed II wojną światową podjęte zostały jedynie przez Jana Tacinę. Nieliczna część pieśni ze Śląska Cieszyńskiego zamieszczona jest w zbiorze *Pieśni ludowe z polskiego Śląska*⁷, redagowanym przez Jana Stanisława Bystrońa, a następnie Mariana Stoińskiego; dopiero na przełomie lat 70. i 80. XX wieku badania nad folklorem wokalnym Beskidu Śląskiego realizowała Alina Kopoczek. Działania te zaowocowały m.in. pracą *Śpiewnik Macierzy Ziemi Cieszyńskiej*⁸.

1.2. Cel i motywy badań

Tereny przygraniczne, do których należy również Zaolzie, są obszarami stałego przenoszenia elementów kultury: języka, obyczajów, sztuki,

⁴ Z. Staszczak: *Pogranicze polsko-niemieckie jako pogranicze etnograficzne*. Poznań 1978, s. 3—5.

⁵ D. Kadłubiec: *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej...*, s. 54.

⁶ Postacie te omówiono szerzej w rozdziałach: *Życie kulturalne i narodowe na ziemi cieszyńskiej i Stan badań nad kulturą muzyczną Śląska Cieszyńskiego i Śląska*.

⁷ Więcej w rozdziale 3: *Stan badań nad kulturą muzyczną Śląska Cieszyńskiego i Śląska* (s. 76—77).

⁸ Publikacja ta zawiera materiał zgromadzony jedynie w polskiej części omawianego regionu.

zwłaszcza ludowej, strojów, narzędzi, sposobów pracy czy budownictwa⁹. Cechy te decydują o atrakcyjności i bogactwie tego obszaru zarówno pod względem kulturowym, jak i badawczym. Zaolzie to teren interesujący dla badacza folklorysty, ale i dla muzykologa. Wymienione właściwości, w tym specyfika przygranicznego położenia oraz świadomość niewystarczającej wiedzy i literatury na temat Zaolzia, zadecydowały o wyborze tematyki tej rozprawy i o przeprowadzeniu badań terenowych.

W niniejszej pracy zamieszczono rozdziały dotyczące nie tylko kultury muzycznej Śląska Cieszyńskiego i Zaolzia, ale także takie, w których opisano znaczące wydarzenia historyczne, polityczne i kulturowe, formujące całokształt kultury duchowej i materialnej regionu funkcjonującej do czasów współczesnych. Fakty historyczne i polityczne są niezbędnym elementem pracy, ich przedstawienie buduje kontekst funkcjonowania kultury muzycznej Śląska Cieszyńskiego, a tym samym Zaolzia. Jak pisze Daniel Kadłubiec: „Kultura ludowa nie jest zjawiskiem w sobie zamkniętym, przeciwnie, związana jest i uwarunkowana najróżniejszymi czynnikami natury geograficznej, społeczno-politycznej, socjalnej, historycznej, ekonomicznej, kulturowej [...]”¹⁰. Rzeczywiście, pominięcie wszystkich komponentów, które kształtowały kulturę ludową (w tym muzyczną), spowodowałoby, że przedstawiony obraz tej kultury byłby nieczytelny.

Celem tej pracy jest ukazanie zaolziańskiej kultury muzycznej na tle śląsko-cieszyńskiej kultury od czasów dawnych aż po lata współczesne. W związku z tym podjęto kwestie związane z kształtem kultury muzycznej Śląska Cieszyńskiego w przeszłości i obecnie, poruszono również problematykę związków, podobieństw i różnic w repertuarze pieśniowym, a także określono specyfikę cieszyńskiej pieśni ludowej w świetle analizy muzycznej i wybranych zagadnień tekstu słownego. Realizację zadania wspierano badaniami terenowymi prowadzonymi od roku 2001 do roku 2005 (obszar badawczy — rys. 1), dzięki którym uzyskano materiał źródłowy, zachowany jeszcze w pamięci najstarszych mieszkańców Zaolzia oraz przekazywany pokoleniu średniemu i najmłodszemu w bezpośrednim przekazie oralnym bądź za pomocą wydawnictw drukowanych (lokalne śpiewniki).

Badane osoby zakwalifikowano do trzech grup: pokolenie najstarsze (osoby urodzone w latach 1915—1930), pokolenie średnie (osoby urodzone w latach 1940—1970), pokolenie najmłodsze (osoby urodzone w latach 1980—1998).

⁹ J. Szczepański: *Kultury pogranicza*. „Przegląd Humanistyczny” 1990, R. 34, nr 10, s. 1—2.

¹⁰ D. Kadłubiec: *Uwarunkowania cieszyńskiej kultury ludowej...*, s. 5.

Rys. 1. Obszar badań terenowych (Śląsk Cieszyński — Zaolzie)

Źródło: D. Kadłubiec, W. Milerski: *Cieszyńska ojczyzna — polszczyzna*. Czeski Cieszyn 2001, s. 70—71.

Penetracje terenowe przeprowadzono w następujących miejscowościach Zaolzia (według kolejności alfabetycznej): Bukowiec, Czeski Cieszyn, Gnojnik, Jabłonków, Karwina-Frysztat, Karwina-Nowe Miasto, Lutynia Dolna, Milików, Mosty koło Jabłonkowa, Nawsie, Nydek, Orłowa-Lutynia, Orłowa-Poreba, Stonawa, Trzyniec, Wędrynia (zob. rys. 1). Miejscowości te położone są zarówno w części północnej, nizinnej Zaolzia (m.in. Orłowa,

Lutynia, Stonawa), jak i na obszarze górskim (część południowa, m.in. Mosty koło Jabłonkowa, Bukowiec, Nawsie). Badania terenowe miały na celu ukazanie zróżnicowania repertuarowego, ze szczególnym naciskiem na materiał związany z życiem górali (ze względu na jego zachowawczość).

Zebrane pieśni pochodzą z eksploracji indywidualnych prowadzonych w domach respondentów reprezentujących pokolenie starsze oraz podczas eliminacji konkursu Śląskie Śpiewanie na Zaolziu (wśród dzieci i młodzieży), a także z badań grupowych. Te ostatnie były realizowane podczas spotkań w kołach Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego w wybranych miejscowościach Zaolzia. Repertuar śpiewaczy poszczególnych kół można ogólnie określić jako popularno-towarzyski, zawiera on pozycje o zasięgu ogólnopolskim, które zostały jedynie zaadaptowane przez Zaolziaków, ale genetycznie nie należą do pieśni *stricte* ludowych. W badaniach odnotowano również typowy repertuar ludowy, który najczęściej prezentowany był na podstawie lokalnych śpiewników, często z akompaniamentem pianina.

Autorka pracy folklor pieśniowy rozpatruje z punktu widzenia historycznego i całościowego (ogólny stan kultury muzycznej, instytucje, organizacje, szkolnictwo muzyczne, chóry i inne zespoły muzyczne), ze szczególnym uwzględnieniem śpiewactwa na ziemi cieszyńskiej. Poświęca uwagę folklorowi muzycznemu, który w znacznym stopniu współtworzy całą kulturę muzyczną omawianego regionu. Autorka zakłada, iż folklor pieśniowy funkcjonujący na Zaolziu ma szerszy zakres, obejmuje bowiem tradycyjny i popularny repertuar pieśniowy uprawiany przez współcześnie żyjące pokolenie Zaolziaków.

1.3. Metodyka badań

Penetracje terenowe prowadzono z wykorzystaniem podstawowej techniki, tj. wywiadu. Technika ta stosowana była podczas badań indywidualnych i grupowych według kwestionariusza, który utworzono wcześniej na podstawie kwerend bibliotecznych oraz doświadczeń własnych autorki. Użycie kwestionariusza mogło sugerować, iż były to wywiady skategoryzowane; teza taka dotyczy tylko pewnej części wywiadów. Często rozmowy przyjmowały prywatny charakter, szczególnie podczas badań indywidualnych; wówczas wywiad stawał się jawny, nieskategoryzowany.

O znaczeniu sytuacji badawczej pisali już wcześniej naukowcy mający ogromne doświadczenie w zakresie eksploracji w terenie¹¹. Twierdzili, że

¹¹ J., M. Sobiescy: *Polska muzyka ludowa i jej problemy*. Kraków 1973, s. 183—184.

najlepszym kontekstem prowadzonej rozmowy jest miejsce zamieszkania respondenta, w otoczeniu rodziny i znajomych.

Podczas prac terenowych na Zaolziu autorka korzystała ze wskazówek Jadwigi i Mariana Sobieskich, szczególnie w odniesieniu do wywiadów indywidualnych. Wywiady te przeprowadzane były w środowisku rodzinnym respondentów, niejednokrotnie z udziałem rodziny, co pozwalało wytworzyć atmosferę zaufania, sprzyjającą uzyskiwaniu interesującego materiału. Także spotkania grupowe odbywały się w miejscach znanych i lubianych przez uczestników, tj. w domach miejscowych Polskiego Związku Kulturalno-Oświatowego. Autorka wykorzystywała w badaniach grupowych metodę obserwacji bezpośredniej wewnętrznej, tj. uczestniczącej, w czasie której obserwator jest „zarazem aktorem integrującym się ze społecznością badaną”, uczestniczy w jej działaniach i manifestacjach¹². Badania grupowe były doskonałą formą częściowego poznania badanej społeczności oraz sposobem na wyłonienie z niej jednostek uzdolnionych muzycznie i posiadających bogaty repertuar. W badanych grupach, jeśli istnieje duże zróżnicowanie generacyjne, efekty są ograniczone, gdyż zdarza się, iż starsze osoby rezygnują ze współpracy; wówczas stosuje się technikę badań indywidualnych. Podczas spotkań grupowych występowało charakterystyczne zjawisko asocjacji związane z pamięcią respondentów. Jeśli któraś z badanych osób nie pamiętała szczegółów związanych z obrzędem, melodią czy słowami pieśni, to inna dokonywała pewnego rodzaju retrospekcji, przypominając tekst czy dodając wariant. Tworzył się łańcuch pieśni, których konektorem była postać, gatunek lub obrzęd¹³. Podczas badań grupowych autorka wyłaniała osoby mogące — dzięki swoim uzdolnieniom muzycznym i bogatemu repertuarowi — uczestniczyć w wywiadzie indywidualnym. Jak już wspomniano, wywiad indywidualny często przyjmował formę jawnego i nieskategoryzowanego, przeprowadzany był w atmosferze prywatności i rodzinności. Trzeba podkreślić w tym miejscu fakt, że podczas tego typu badań bardzo pomocni stają się znajomi badacza pochodzący z danej społeczności, którzy wprowadzają go do niej i stają się niejako kluczem do „otwarcia się” grupy. Taką osobą dla autorki pracy był prof. Daniel Kadłubiec, znany zaolziański działacz i folklorysta. Dzięki niemu udało się nawiązać kontakt z osobami należącymi do polskiej mniejszości na Zaolziu.

W pracy o cieszyńskiej kulturze muzycznej zastosowano połączenie metody analityczno-porównawczej (analiza struktury muzycznej i teksto-

¹² B. Kopczyńska-Jaworska: *Metodyka etnograficznych badań terenowych*. Warszawa—Łódź 1971, s. 36—45.

¹³ M. Szyndler: *Penetracja zaolziańskiej części Śląska Cieszyńskiego. Problemy związane z archiwizacją i transkrypcją zebranego materiału muzycznego*. „Zwrot” 2005, nr 6, s. 60—63.

wej uzyskanego materiału) z metodą geograficzno-historyczną (badania terenowe przeprowadzono w wyznaczonych wcześniej na mapie reprezentatywnych miejscowościach zaolziańskich). W poznaniu przeszłości regionu pomocne były materiały archiwalne (dokumenty, kroniki, czasopisma itp.).

Autorka pracy korzystała w dużym stopniu z materiałów drukowanych. Dostępność prac historycznych, archeologicznych, geograficznych była zadowalająca. Z większością materiałów można się zapoznać w Książnicy Cieszyńskiej, której siedziba znajduje się w Cieszynie. Trudniej dostępne są miejscowe śpiewniki, często funkcjonujące tylko w obiegu prywatnym. Pozycje te udostępniono autorce podczas prowadzonych badań.

W aneksie pracy znajduje się materiał zebrany podczas badań w terenie (transkrybowane pieśni), spis pieśni alfabetyczny oraz według funkcji i treści, spis informatorów i badanych miejscowości oraz dane statystyczne związane z wydarzeniami historycznymi i kulturalnymi Śląska Cieszyńskiego.

mowy, a także właściwości muzyczne, tj. czas trwania pieśni w sekundach. W pieśniach zakwalifikowanych do wolnometrycznych (na przykład nr 27, 91, 98, 139, 153, 155) autorka przedłużone nuty zapisała za pomocą fermaty bez użycia kresek taktowych.

Alfabetyczny spis pieśni*

- A jak jo cie wiód* (20)
A jak jo se uwezny (15)
A jo wiy (37b)
A nie ta ptaszyna (74)
A w tej naszej dolinie (61)
Ani piwa, ani wina, ani gorzołeczki (143)
Barani, barani (178)
Biało lelijo, czemu nie kwitniesz (112)
Brzinkoł, tirlikoł (17)
Buja księżyc po błękie (56)
Chłopek ci ja, chłopek (150)
Chociaż jo już stara dziszka (3)
Chodziła po polu (55)
Chodziło dziywczóntko (64)
Ciecze woda, ciecze (60)
Cymno nocka (91)
Cymno nocka (28)
Com ja się też nachodził (174)
Czerwone jabłuszko (149)
Czerwony, modry rojownik (115)
Czosła sie grzebiyni (87)
Cztery mile za Warszawą (36)
Czyjeż to poleczko (21)
Daleko, daleko cesta od sada (175)
Dobrze pieknóm żonke mieć (66)
Doliny, doliny, doliny (155)
Doliny, doliny (71)
Dziełucho moja (67)
Dziynkujem wóm mamuliczko (41)
Edwin i Wanda (33)

* W nawiasie podano numer pieśni.

- Ej mamulko, tatulku* (26)
Ej miała jo, miała (69)
Ej na górze, na górze (29)
Ej rosi, rosi, rosiczka (75)
Ej zolyty, zolyteczki (86)
Gdy nie prziszęł (45b)
Gdyby ty miół co byś ty chcioł (13)
Gdybyś ty był dobry (169)
Goiczek zielony (25, 25b)
Gore lipka, gore (30)
Gorole, gorole (9)
Góra Baranio (27)
Grónie, nasze grónie (43)
Hej koło Cieszyna (72)
Hej na moście (62)
Hej rozwidnio sie (98)
Hej w lesie na pasiece (128)
Hejże chłopcy (102)
Hejże już nasz Jasineczek (151)
Helo, helo, Helenko (166)
Helo, helo, ku dómowi (40)
Ho-ho-ho, ho-ho-ho, na gróniczku wiesioł (153)
Hola pastuszkowie (52)
Hore Łómnóm (16)
Idzie łowczorz gróniem (139)
Jadą, jadą dzieci drogą (161)
Jakbyście mamulko nie wiedzieli (65)
Jak jo była dziewczką (Czworok) (12)
Jak jo se zaśpiwom, jak jo se zanucim (82)
Jak pan Niestanik (2)
Jakech był młodzieńcem (116)
Jakech jo te kónie pasał (124)
Jakżech raz szęł brzezineczkóm (47)
Jakżech roz szęł kole lasa (31)
Jasiu krówki gna (7)
Jedno dziewczce chciało rychło wstać (24)
Jedzie Polok, za nim Słowiok (173)
Jeszcze się roz (77)
Jeszczech nie widzioł (114)
Jo bych rod (37)
Jo was pięknie witóm (4)
Joniczek trowe siecze (80)

- Już się mi ławeczka* (68, 68b)
Kaj jedziesz Janiczku, na wronym kóniczku (110)
Kej nade wsióm (93)
Kendy spojrzem w świat uroczy (54)
Kiedy jo szel ku Marynie (22b)
Kiedy jo szel (138)
Kiero baba długo lygo (179)
Koło mego ogródeczka (79)
Komu dobrze, temu dobrze (117)
Kozoka bych tańcowała (107)
Kozoli jej kury paść (39)
Kozoli mi kury paść (39b)
Kuwik w lesie (38b)
Listyczku dymbowy (73)
Litali, litali (1a, 1b)
Lu, lu, lu, lu, ty mój królu (172)
Mateczko kochana (159)
Miała baba koguta (78)
Miałach jo galana godziniorza (126)
Miałach jo, miała (100)
Moja mamuliczko (103)
Mój wiónczek (44)
Murorze, murorze (137)
Musisz ty, dziyweczko (89)
Na cieszyńskim zómku (81)
Na fojtowej roli (122)
Na głos posta (51)
Na kopieczku (94)
Na skraju w zielónym lesie (111)
Na zielónej łónce (76)
Nasze mamusze (6)
Nie byde się żenił (108)
Niejedyn myśliwy całóm noc poluje (136, 136b)
O mym lubym zawsze marzym (8)
O pójże ty ma Haniczko do tej kómory (42)
Od buczka do buczka listek drobny (109)
Od Cieszyna aż po Mosty (10)
Ojcowski dom (160)
Pada drobny dżeszczyk, pada (63)
Pasie, pasie owczarżiczek w lesie (127)
Piękna Alfreda (168)
Płacze Czantoryja (5)

- Płynie woda, płynie* (97)
Płyniesz Olzo (157)
Po tej stronie jeziora (118)
Pod borem, pod borem (53)
Pod naszym lipkóm (14)
Pod naszymi łokny łorzech zielóny (131)
Podziwiejcie się dziełuchy (70)
Powiadajóm ludzie (101)
Powiedział mi jeden chłopiec (163)
Powiydz mi ma miła (120)
Pozwólcie nó m chrześcijanie (50)
Pójdzie chłapcy do domu (46)
Przi miasteczku, przy dworeczku (48)
Ptaszku, ptaszku chcesz chleba (38)
Rada śpiywóm (105)
Rano, rano, raniusieńko (23)
Siedzi Hanka u potoka (18)
Siedziąta Andulka na białym kamieniu (176)
Skacze wróbel po desce (141)
Skakał kozioł po ławie (125)
Słónczko józ zaszło (130)
Słónczko moje zachodź (95)
Stała się tako przyczina (113)
Starego jej dali (123)
Stoi na łónce olszyna (135)
Stoi, stoi jedliczka (140)
Szantarzi, szantarzi (133)
Szła dziewczyna na wodziczke (134)
Szła dziewczeczka przez polane (59)
Szóstke dała (164)
Szpatne czasy nastawajóm (85)
Sztyry kónie we dworze (49)
Szumi dolina, szumi grón (152)
Szumi jawór, szumi (158)
Świecie, świecie, świecie marny (58)
Świeć mi miesięczku (170)
Świyci mi miesiónczek (121)
Trąbią, trąbią, w bębny biją (34)
Trzista buczków we dworze (88)
Tych gródeckich weteranów (162)
U kowola kuźnia murowano (90)
U naszego pana (146)

- Umrziła gorolka* (32)
Usnyła Zuzanka (35, 35b, 35c)
W Cieszynie na Szysztocie (132)
W czornym lesie (92)
W pyndziątek robić nie bedym (99)
W stodole snopek, w domu dwa (11)
Wczora była niedzileczka (154)
Wiązanka beskidzka (143c, 143b, 143d)
Wylóndała z okienka (147)
Z tamtej stróny wody (165)
Za górami, za lasami (156)
Za naszymi łokny zogródeczka (144)
Za stodołóm słońce wschodzi (145)
Za stodołóm na rzyce (142)
Za wódom, za wódom (148)
Zabieroj, zabieroj młody panie (171)
Zachodzi słońeczko miyndzy lasy (106)
Zachodzi słońeczko za Kozubowóm (119)
Zagrejcje gajdziczki (84)
Zahuczały góry, zaszumiły lasy (83)
Zasiałach se maryjónek (45)
Zasieje se rutki (96)
Zielone zasiałam, zielone mi wzeszło (57)
Zielóny mosteczek (177)
Znóm jednego ptaszka w lesie (104)
Żegnał góral swą dziewczynę (167)
Żodyn synek z kolónije (129)
Żonko moja, żonko (19)

Magdalena Szyndler

Zaolzian Song Folklore

Conditionings, Typology and Functions

Summary

The territory of Teschen Silesia was a subject to many political conflicts as well as Zaolzie as its part. The pivotal circumstance was here its location (this area is contemporary a borderland of Poland, Slovakia and Moravia in the Czech Republic).

Due to complicated history this territory belonged in different periods to the Polish State, to the Czech State and to the Austro-Hungarian Empire.

Teschen Silesia represents enormous cultural richness regarding spiritual culture and material culture as well. The inhabitants of this borderland adopt and transform cultural elements of neighbor countries by means of readjusting them to their own culture, what means that local culture is more miscellaneous and rich then the culture of central parts of mentioned political and ethnical territories.

Teschen Silesian folk culture developed and transmuted in the same way till 1920. In this year there was made a decision concerning the division of this land where there was set the Olza river as a political border. The territory which remained on the left side of the river started to function as Zaolzie (nowadays a part of the Czech Republic). This land can be regarded as attractive research area for folklorists, ethnologists, anthropologists as well as for musicologists.

In the years 2001—2005 the author conducted empirical research in the mentioned area, what brought a collection of 200 folk songs. They was a subject to musicological analysis conducted by the author. In specic cases she analysed verbal texts too (in respect of their tonality, metro-rhythmics, forms and poetics). She classified the songs owing to the function they had fulfilled and further fulfill within the society of Zaolzie.

For Polish inhabitants of Zaolzie singing has been an important factor preserving their national identity due to its interconnections with the Polish language and the local dialect. Since the division of Teschen Silesia (in 1920) local residents has been under intense cultural influence of the country they live and it is the song folklore (among other folklore elements such as the dialect and folk costumes) which made possible to preserve their national difference.

Magdalena Szyndler

Písňový folklor Záolží

Podmínky, typologie a funkce

Résumé

Těšínské Slezsko bylo včetně Záolží po léta předmětem politických konfliktů, jejichž důvodem byla mj. specifická poloha tohoto území (jedná s. o pomezí Polska, Moravy v současné České Republice a Slovenska).

Ke komplikovaným dějinám daného území patří i to, že bylo v různých historických obdobích součástí polského státu, českého státu a Habsburské monarchie.

Pro Těšínsko je příznačné neobvyklé kulturní bohatství, ať už se jedná o oblast duchovní kultury nebo materiální kultury. Lid obývající toto pomezí přebírá a přetváří kulturní prvky sousedících zemí, tj. přizpůsobuje je vlastnímu kulturnímu systému. Je to jeden z důvodů, proč je tato kultura rozmanitější a bohatší ve srovnání s kulturami centrálních politických a etnických oblastí ve vnitrozemích.

Lidová kultura Těšínského Slezska se do roku 1920 vyvíjela a transformovala jednotně. V téměř roce padlo rozhodnutí o rozdělení Těšínska, kde byla jako politická hranice určena řeka Olza. Území po její levé straně začalo od té doby fungovat jako Záolží (v současnosti v České Republice). Toto území je velice atraktivní oblastí pro folkloristická, etnologická, antropologická, ale také muzikologická zkoumání.

Autorka zde vedla v letech 2001—2005 empirické výzkumy, v rámci kterých sestavila sbírku 200 lidových písní. Tyto materiály pak podrobila muzikologickému rozboru a ve vybraných aspektech analyzovala také slovní texty (svůj zájem soustředila na otázkách tonality, metroritmiky, formy a poetiky). Provedla také klasifikaci textů vzhledem k funkci, jakou plnily a plní v záolžanském prostředí.

Zpěvní projevy jsou pro polsky mluvící obyvatelé Záolží významným faktorem vymezujícím jejich národní identitu vzhledem k jejich vazbě jak na polštinu, tak i na lokální nářečí. Od rozdělení Těšínského Slezska (1920) jsou tito obyvatelé vystaveni výrazným kulturním vlivům země, ve které žijí. Písňový folklor (a kromě toho také jiné folklorní prvky, jako např. místní nářečí a kroje) zde přispívá k udržování jejich národní odlišnosti.

Spis treści

1. Wstęp	5
1.1. Zagadnienia wstępne	5
1.2. Cel i motywy badań	6
1.3. Metodyka badań	9
2. Śląsk Cieszyński — problematyka historyczna	13
2.1. Początki Śląska	13
2.2. Wczesne dzieje i granice Śląska	14
2.3. Osadnictwo. Powstanie grodu Cieszyn	15
2.3.1. Społeczne i gospodarcze warunki życia	15
2.3.2. Życie miejskie	18
2.4. Pod rządami Piastów i Habsburgów	19
2.4.1 Rządy Habsburgów (lata 1653—1848)	20
2.5. Pod panowaniem austriackim (do 1920 roku)	24
2.5.1. Sprawy społeczno-ekonomiczne	24
2.5.2. Lata 1914—1919. Spór graniczny Polaków i Czechów (1918— 1919)	26
2.6. Lata 1920—1938. Podział Śląska Cieszyńskiego (1920—1930)	30
2.6.1. Polskie reakcje na ustalenia graniczne	31
2.6.2. Prasa	31
2.6.3. Sprawy społeczne	32
2.6.4. Lata 1930—1938. Stabilizacja organizmów państwowych	33
2.6.5. Wydarzenia polityczne	34
2.7. Okres od II wojny światowej do czasów współczesnych	36
2.7.1. Polityka hitlerowska	36
2.7.2. Ruch oporu	37
2.7.3. Ofiary okupacji hitlerowskiej	38
2.7.4. Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne	38

2.7.5. Lata powojenne	39
2.7.6. Życie polityczne, gospodarcze i kulturalne (do roku 1989)	39
2.8. Struktura wyznaniowa Zaolzia	40
2.8.1. Dzieje historyczne. Chrystianizacja	40
2.8.2. Reformacja	41
2.8.3. Kontrreformacja	43
2.8.4. Współczesność	44
2.9. Obecna sytuacja społeczno-ekonomiczna Zaolzia	45
2.9.1. Związki małżeńskie	49
2.9.2. Rozwój czasopiśmiennictwa i instytucji kulturalnych	50
2.10. Życie kulturalne i narodowe ziemi cieszyńskiej	52
2.10.1. Początki oświaty	52
2.10.2. Problemy językowe w edukacji — XIX wiek	54
2.10.3. Polskie życie kulturalne na Śląsku Cieszyńskim (okres od 1848 roku do lat dziewięćdziesiątych XIX wieku)	55
2.10.4. Powstanie Czytelni Polskiej	56
2.10.5. Wpływ powstania tajnych organizacji na rozwój polskiego życia kulturalnego (od lat dziewięćdziesiątych XIX wieku do 1920 roku)	57
2.10.6. Badania naukowe na Śląsku Cieszyńskim	60
2.10.7. Język	65
2.10.8. Obecna sytuacja językowa	67
2.11. Podsumowanie	68
3. Stan badań nad kulturą muzyczną Śląska Cieszyńskiego i Śląska	69
3.1. Początki badań nad folklorem muzycznym — XIX wiek	69
3.2. Tańce	78
3.3. Instrumenty	81
3.4. Pieśń ludowa w Cieszyńskim	83
3.5. Czeskie i morawskie badania nad pieśnią ludową	84
3.6. Życie śpiewacze	87
3.6.1. Pierwsze chóry	88
3.6.2. Powstanie Związku Polskich Chórów w Czechosłowacji (lata międzywojenne).	89
3.6.3. Rozkwit działalności chórów zaolziańskich (lata powojenne).	90
3.6.4. Reprezentacyjne chóry Zaolzia	91
3.6.5. Chóry i zespoły instrumentalne działające przy parafiach katolickich i ewangelickich	93
3.6.6. Szkolnictwo muzyczne	95
4. Charakterystyka zbioru pieśni zaolziańskich	97
4.1. Materiał pieśniowy — wprowadzenie	97

4.1.1. Klasyfikacja, sposoby interpretacji i analizy materiału	98
4.2. Zagadnienia melodyczne	99
4.2.1. Tonalność	100
4.3. Metrorytmika	107
4.3.1. Melizmatyka	108
4.3.2. Melodie wolnometryczne	108
4.3.3. Dwumiar	109
4.3.4. Trójmiar	109
4.3.5. Czteromiar	110
4.3.6. Metrum zmienne	110
4.4. Forma	110
4.4.1. Formy dwuczęściowe	110
4.4.2. Formy trzyczęściowe	111
4.4.3. Formy koliste	112
4.4.4. Podsumowanie	113
4.5. Uwagi do poetyki	115
4.5.1. Tematyka	115
4.5.2. Nazwy geograficzne	117
4.5.3. Sposoby rozpoczynania utworu	118
4.5.4. Personifikacja (animizacja)	119
4.5.5. Symbolika	119
4.5.6. Zdrobnienia i spieszczenia	120
4.5.7. Epitety	120
4.6. Podsumowanie	121
5. Repertuar muzyczny Zaolzia a cykl obrzędowości dorocznej i rodzinnej	123
5.1. Pieśni w obrzędach i zwyczajach związanych z rokiem kalendarzowym	124
5.1.1. Adwent	124
5.1.2. Wigilia Bożego Narodzenia — 24 grudnia	126
5.1.3. Boże Narodzenie — 25 grudnia	126
5.1.4. Św. Szczepana — 26 grudnia	128
5.1.5. Mięsopest (karnawał)	128
5.1.6. Wielki Post	129
5.1.7. Św. Grzegorza — 12 marca	129
5.1.8. Św. Józefa — 19 marca	130
5.1.9. Marzanna (data ruchoma)	130
5.1.10. Wielkanoc i poniedziałek wielkanocny (śmiergust)	130
5.1.11. Stawianie moja — 30 kwietnia	131
5.1.12. Św. Jana Chrzciciela (wianki) — 24 czerwca	132
5.1.13. Dożynki	132

5.2. Pieśni i obrzędy rodzinne	132
5.2.1. Pieśni związane z weselem	133
5.2.2. Pieśni pogrzebowe	134
5.3. Podsumowanie	135
6. Wnioski końcowe	137
Aneksy	145
Aneks 1. Zebrany materiał pieśniowy	145
Alfabetyczny spis pieśni	146
Wykaz pieśni według funkcji i treści	151
Zapisy nutowe pieśni.	157
Aneks 2. Dodatki.	211
Bibliografia	219
Wykaz informatorów	229
Wykaz informatorów, miejscowości, dat i numerów pieśni zapisanych podczas przeprowadzonych badań indywidualnych i grupowych (według chronologii czasowej)	229
Alfabetyczny wykaz informatorów wraz z numerami pieśni	230
Summary	233
Résumé	234

Redaktor: Magdalena Starzyk

Projektant okładki: Paulina Tomaszewska-Cieply

Redaktor techniczny: Barbara Arenhövel

Korektor: Lidia Szumigala

Copyright © 2011 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-1930-8

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 15,00. Ark. wyd. 18,5. Papier offset.
Kl. III, 90 g Cena 24 zł (+ VAT)

Łamanie: Pracownia Składu Komputerowego

Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.

M. Rejnowski, J. Zamiara

ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław